

Nemzetismeret — nemzetiségismeret a Gusti-iskola folyóiratainak tükrében

A Gusti-iskola elképzelésében a monografikus szociológia végső célja: megalkotni az egész nemzetről kialakított, részletekbe menő monográfiát. A Romániát felölelő szociológiai freskó a bukaresti iskola felfogásában átfogó *nemzetismeret* jelentett, minden monografikus felmérés külön-külön e cél felé tett lépésnek számított. Mivel azonban hazánkban a többségi nemzettel hosszú századok óta nemzetiségek élnek együtt, az egész lakosságot ábrázoló szociológiai rajznak — ennek a jövőbe vetített cél-képnek — nyilván a nemzetiségek életének szociológiai tükröképét is tartalmaznia kellett. Ekképpen a *nemzetismeret* szociológiájának perspektivikusan *nemzetiségismeret*nek is kellett lennie. Ennek szellemében a monografikus szociológusok szakközleményei — ha másodlagos feladatként is — megvilágították az itt élő magyarság létkereteinek egyes oldalait, s ezzel nemcsak a többségi nemzet vonatkozásában a *megismertetést*, hanem a nemzetiség számára az *önmegismerést* is szolgálták.

A számos tudományágat egybefogó, a különböző területeken dolgozó szakemberek munkáját összehangoló szociográfiai monográfia nyílt rendszerként alkalmassá vált arra, hogy a legkülönbözőbb politikai-ideológiai meggyőződésű értelmiségeket bevonja vonzókörébe. Ez a nemzetiségmegismerést célzó törekvésekre is rányomta bélyegét. A bukaresti iskola égisze alatt működő sajtóorgánumok nem zárkóztak el olyan írások megjelentetése elől, amelyek a legkevésbé sem szolgálták az itt élő nemzetiségek *reális* helyzetének megismertetését a román szakkörök előtt, s így közvetve a románul olvasó magyar érdeklődőknek sem lehettek relevánsak az önmegismerés szempontjából. Ez a helyzet érthető, hiszen a Gusti-kör nem kötelezte el magát valamilyen egységes politikai állásfoglalás mellett, s így nem rekesztette ki azokat a társadalmi érdeklődésű szerzőket, akik a magyarországi revizionista-nacionalista hangra hasonló ideológiai bázison állva válaszoltak.

A fő vonulat azonban nem ez volt, hanem a magyarországi népi írőkkel rokonszenvező és az itt élő magyarság felé megértő-megismerő szándékkal közeledő szociológusok gárdájának beállítottága, s ennek következtében Gusti folyóirataiban nem egy olyan közleményt találunk, amely számolt a realitásokkal. Ezek az írások tényfeltáró értékűek voltak, kifelé a minket-megismertetést, befelé pedig a magunkat-megismerést szolgálták. Figyelemre méltó, hogy szerzőik egyes esetekben az adatszerű szociográfiai ismeretek nyújtásán túl a kisebbség státusának elméleti megvilágításával is igyekeztek hozzájárulni ahhoz, hogy a román államiságba szervesen beépülő nemzetiségek helyét a többségi nemzet és a kisebbségi nemzetiség egyaránt jobban megértse. E tekintetben utalhatunk Corneliu Alex. Rudescu érdekes tanulmányára. (*Coordonatele etnice în conceptul de „minoritate de rasă, limbă și religie“*. Arhiva pentru știința și reforma socială, 1932. 1—4.)

A szerző egy látszólag tisztán elméleti kérdésfelvetésből indul ki: hogyan határozhatjuk meg a kisebbség *fogalmát*? Már az indításkor kiderül azonban, hogy ezt a kérdésfelvetést nem a valóságtól elszakadt teoretizálás, hanem maga az élet sugallta. Sőt, maguk a kisebbségiégek szorgalmazzák leginkább a fogalom pontos meghatározását, és pedig jól kivehető gyakorlati célzattal. A tanulmányíró meszesemenően jogosnak tartja mind politikai, mind törvényhozási szempontból ezt a kisebbségi óhaját, s éppen ennek kíván eleget tenni.

A már megfogalmazott meghatározások kritikai értékelése egy ugyancsak gyakorlati szempont tisztázását igényli: a kisebbség alsó mennyiségi határának megállapítását. Ennek hiányában ugyanis könnyen megjelenhetnek alig néhány tagot számláló, mesterségesen kreált „kisebbségek“. Romániai viszonylatban — Rudescu nézete szerint — a 60 000 személy lehetne az a bizonyos minimum, s ez tényleg elfogadható racionális aránynak tűnik. Ésszerű továbbá az a gondolata is, hogy a

kisebbség fogalmához hozzátartozik az állampolgárság, tehát illogikus lenne „külföldi” és „belföldi” kisebbségről beszélni. Az a népcsoport, amely saját akaratából vált „kisebbséggé” azáltal, hogy más országban telepedett le, nem várhat el különleges kisebbségi bánásmódot, csak a többi állampolgárral egyenlő jogokat élvezheti.

Ez az a vonatkozás, amelyen Rudescu érvelése állampolitikai-jogi vonatkozásban a kisebbségi lét lényegét érinti. Ő ugyanis az állam részéről megadott jogokat három kategóriába sorolja: a) a *kisebbségi minőséghez* kapcsolódók: ezek a nyelvi szabad használata a törvény előtt, sajátos intézmények létrehozásának és vezetésének joga, iskolák és más nevelő intézmények fenntartása, az állami alapokból való méltányos részesedés stb.; b) *minden alattvalót* megillető jogok, állampolgári és politikai jellegűek stb.; c) az ország *minden lakosának* (a külföldi állampolgároknak is) biztosítottak, mint például életük, szabadságuk védelme stb. Még ha e kijelentések mögött nem is találunk valóságfedeztet, maga az a tény, hogy a kisebbség fogalmába beilleszti ezt a bizonyos „többletet”, kétségtelenül hozzájárult a nemzetiségek eszményi államjogi helyzetének tudatosításához.

C. A. Rudescu elméleti eszmeifuttatásának volt egy, közvetlenül a gyakorlati önmegismerésbe torkolló elágazása. Kik azok, akik ebben a nemzetiségi helyzetben vannak, mi dönti el azt, hogy valaki részese vagy sem ennek a kategóriának — merül föl a kérdés, amelyre a szerző építő következtetések kiolvasására alkalmas választ ad. Ez így hangzik: „a különleges, előnyben részesítő rendszer formáját öltő faji, nyelvi és vallási kisebbségvédelemben az akaratlagos elem abszolút kritérium, ez szabja meg azt, hogy kik azok a személyek, akik élvezhetik ezt a bánásmódot.” (I.m. 631.) Vagyis: mindenki maga dönti el, milyen nemzetiséghez tartozik. Külsőlegesen ismérvek alapján senkit sem lehet „besorolni” valahova. Ennek az elvnek az alkalmazása nemcsak abban konkretizálódott, hogy megjelölte a nemzetiségi önmegismerés tartalmi körét annak alapján, hogy a „magukat magyarnak vallók” lesznek a maguk felé forduló ismeretszerző tevékenység tárgyai, hanem ugyanakkor számos lényeges részletkérdés megvilágításában is tájékoztató jellegű volt, mint például az anyanyelvi oktatásban. A szerző szerint: „valamely tanuló vagy gyerek anyanyelvének megjelölésekor *csakis* a nevelésük tekintetében nyílegesen felelős személy *szóbeli vagy írásbeli nyilatkozatát* lehet figyelembe venni.” (I.m. 360.)

A nemzetiségi hovatartozás problémájának ilyen subjektív tényezőhöz kötött *objektív* eldöntése — ha következetesen alkalmazzák — sok nehézséget kiküszöbölt volna a Gusti-elmélet alapján folytatott terepfelmérésekben. Utalhatunk itt arra, milyen zavarokat okozott a konkrét kutatásban a nemzetiségi hovatartozás meghatározása felületi ismérvek alapján. Általában a név és a vallás volt a kiindulópont, de menet közben kiderült, mennyire megbízhatatlan ez a két támpont.

A fentiek szemléltetésére megemlíthetjük Vasile Ileának egyik, Máramaroszigetről szóló szociográfiai tanulmányát, amelynek egyik szempontja a nemzetiségi megoszlás. Biztos nemzetiségfogalom hiányában azonban a szerző önelmentmondásokba bonyolódott. (*Orasul Sighet. Sociologie Românească, 1939. 1—3.*) Máramaroszigeten, ahol románok, magyarok, németek, rutének, zsidók, cigányok éltek együtt, a nemzetiségek egymáshoz való viszonyának vizsgálatát ugyancsak megnehezítette az a körülmény, hogy a vallási kritérium nem fedte a nyelvi megoszlást, vagy nem egyezett az önbevallásszerűen megjelölt hovatartozással. A tényeket egyébként lelkiismeretesen leíró szerző nem vette észre, hogy a nemzeti-ségi-nyelvi-vallási különbségek fölnagyítása a hovatartozás szubjektív élményének rovására olyan jelenségeket szült, amelyeket a szerző maga is elmarasztal. Ha „határtalanul eltúlozzák a különbségeket, megnemértés, fondorlat és gyűlölködés születik, s mindez meghiúsít számos jó kezdeményezést”. (I.m. 55.)

A *Sociologie Românească* lapjain Petru Râmneanțu könyve kapcsán (*Problema căsătorilor mixte în orașele din Transilvania, în perioada de la 1920—1937. Cluj, 1938*) eszmecsere bontakozott ki a vegyes házasságok száma, jelentősége, értékelése körül. Ez közvetlenül érintette a romániai magyarságot is, hiszen az ilyen házasságkötések tendenciájának föltárása hozzátartozott a nemzetiségi helyettesítéshez. A gazdag statisztikai apparátust mozgató könyv vitája kapcsán a Gusti-folyóirat, a tényeket értékelve-elemezve, átvitt a köztudatba néhány, a romániai magyarság számára is értékesíthető gondolatot. Már az ilyen házasságok gyakoriságát visszaadó számadatok is beszédesek: a megvizsgáltak közül a magyar férfiak 82,3, a nők 71,1 százaléka köt endogám (azonos nemzetiségűek közötti) házasságot, ez az arány a román férfiaknál alacsonyabb (69,1%), a nőknél viszont magasabb (82,4%). A számarányokból az volt kiolvasható, hogy a két különböző nemzetiségű fél házassága a román férfiak esetében a leggyakoribb, a magyar nők viszont nagyobb arányban házasodnak össze más nemze-

tiségükkel, mint a románok, a román férfiak háromszor annyi házasságot kötnek magyar lánnyal, mint a magyar férfiak román lánnyal.

Érdekes e házasságok területi megoszlására vonatkozó elemzés. Kiderült, hogy Erdély egyes részein a román férfiak többsége magyar lányokkal köt házasságot (Gyergyószentmiklóson 66,7%, Kézdivásárhelyen 65,5%, Udvarhelyen 63,1%, Szalontán 59,1%), amiből a következtetés nyilvánvaló volt: a vegyes házasságok a társadalmi környezet függvényei. Vonatkozik ez a megállapítás különösképpen bizonyos foglalkozásokra, így például a vegyes lakosságú környezetbe került román tisztviselőkre. Különbözik a vegyes házasság és a férfiak foglalkozása közötti összefüggés ugyancsak fontos tényekre derít fényt. Magyar viszonylatban ilyen volt az endogám házasságok aránya: állami tisztviselők 82,2; magántisztviselők 80,8; tiszttek, altiszttek 74,1; szabadfoglalkozásúak 84,4; mesteremberek 81,5; földművesek 89,2; mások 80,8 százalék. (Lásd D. C. Georgescu: *Realitatea românească*. Recenzií. Sociologie Românească, 1938. 1—3.)

A nemzetiségi életformát ábrázoló közlemények tekintélyes része a monografikus iskola bánság—körösvidéki részlegének, az *Institutul Social Banat-Crișana*-nak égisze alatt indult folyóiratban (*Revista Institutului Social Banat-Crișana*) jelent meg. Ez az intézet 1932-ben Gusti kezdeményezésére Temesváron jött létre. A vidék sokoldalú szociológiai feltérképezését tűzte ki célul, beleértve ebbe az itt élő nemzetiségek életkörülményeinek a bemutatását. Ez a törekvés egyébként szervezeten is tükröződött: az egyik részleget „kisebbségi osztály”-nak nevezték.

A folyóiratban, sajnos, több elfogult cikk jelent meg az e tartományokban élő kisebbségekről. Szinte vezérmotívummá vált az a tétel, hogy a főhatalomváltozás ellenére a gazdasági kulcspozíciók továbbra is a kisebbségek kezében maradtak, s ez minden baj forrása. Tipikus félrevezető érvelés volt ez olyan körülmények között, mikor a gazdasági válság hullámai elborították az egész országot. A szociológiát jobboldali politikai törekvések igazolására felhasználó közírók nem a tőkés viszonyokból vezették le a gazdasági nehézségeket, hanem bűnbakként bizonyos nemzetiségű vállalkozókat s az általuk folytatott gazdaságpolitikát támadták.

Találunk természetesen a lapban becsületes szándékkal megírt értekezéseket is. Olyanokat, amelyek a nemzetiségek önálló művelődéshez való jogát elismerve, a román államigazgatás szerves részeként fogadták el őket. Jó példája ennek az együttélést adottságként értelmező szemléletnek Sabin Evușian tanulmánya a bánsági és körösvidéki iskolapolitikáról (*Aspecte de politică școlară în Banat și Crișana*. Revista Institutului Social Banat—Crișana, B—C. 1933. 2—5.). A szerző, miután részletekbe menően s grafikusán ábrázolva szemlélteti a nemzetiségi iskolák helyzetét e nyugati országrészben, eljut néhány elvi következtetéshez. Íme a leglényegesebbek: „A többségi őslakosság mellett a kisebbségi nemzetiségek, a román állam több mint nagylelkű iskolapolitikájának következtében kulturális szempontból (az elemi és középfokú oktatás tekintetében) számarányuknak megfelelően beépülnek az államiságba.” (I. m. 19—20.) Eltekintve attól, hogy a következtetésben egy tanfelügyelőnek az állam oktatáspolitikájával kapcsolatos apologetikus álláspontja érvényesül, maga a konklúzió egy alapvető tétel nyílt elismerését is jelenti: a kisebbségeknek joguk van számarányuknak megfelelően anyanyelvükön tanulni. Az iskolarendszernek tehát tükröznie kell a lakosság nemzetiségi összetételét.

A magyar művelődés szociográfiai bemutatásában kivételes súlya volt annak, hogy a monografikus iskolába bekapcsolódó szakemberek esetenként a magyar nemzetiségű lakosság népművészeti alkotásait is elemezték. Itt említjük meg Mac Constantinescu magvas tanulmányát, amelyben összeveti a fogarasi Drăgușban és az udvarhelyi Korondon készített népi kerámiát (*Ceramica populară*. Arhiva pentru știința și reforma socială, 1932. 1—4.). A magyar adatszolgáltatóktól (Mihály Béla, Fekete Dániel, Józsa Sándor, Balázs Márton, Balázs József, Bajkó Ferenc, Katona Sándor, Koncz Sándor, Katona János) szerkesztett anyag alapján, képileg-írásszerű kísérve leírja a „kompakt székely vidék” e falvának — amelynek „majdnem minden lakosa kisipari kerámia készítésével foglalkozik” — mintegy kétszáz fazekasműhelyében folyó munkát, a munkafolyamat technológiáját, hagyományait, s ezzel nemcsak a román szakemberek, hanem a Gusti lapját önismereti céllal olvasó magyar érdeklődők számára is ismertté teszi ezt a gazdag népművészeti tevékenységet.

Balázs Sándor

Részlet a *Szociológia és nemzetiségi önismeret* című, készülő könyvből.